

EGY ANTIKVA-IMÁDSÁG

A szóbeli kultúra értékmegőrző képességéről korunk szakmai eredményei egyértelműen vallanak. Mind a konzervatív közösségek körében szerzett gyűjtési tapasztalatok, mind a múltba tekintő elemzések és összehasonlító vizsgálatok segítenek adott műfajok eredet- és történeti kérdéseinek tisztázásában. Sebestyén Gyula, Szendrey Zsigmond, Solymossy Sándor, Vargyas Lajos, Dömötör Tekla, Pócs Éva és jómagam is tudtuk bizonyítani, hogy kutatott szövegállományunk a magyar s az európai kultúra milyen mélyrétegeibe nyúlik le, javában a középkorba. E közel ezeréves időszaknak hol korábbi, hol későbbi századaiban találunk szöveg-toposz-motívum-egyezéseket, nemkülönbön funkcióbéli azonosságokat is. A ficam elleni híres Merseburgi ráolvasót a 8. századból szerencsére rögzítette az írás, s ezzel európai elterjedését is elősegítette. Hogy milyen mértékben, azt számunkra Bornemisza Péter „bai”-ainak egyike, a ló ficamának gyógyítására, *Az menyélésről* c. imádság mutatja 1578-ból, azaz 700 évvel későbből.¹ Ez a bájoló tovább folytatta történelmi menetelését mind napjainkig, bizonyítván a Bornemisza emlegette „nagy anya” hagyomány-főntartó szerepét. A mi nemzedékünk több tagja is találkozott ezzel a szöveggel. Lábfájás ellen még használták az Alföldön, amiképpen erről Mindszinten 1975. március 31-én egyik kiváló adatközlőm, Jenei Jánosné Zsótér Judit szólt.² Tizsanánán félelem, ijedtség ellen is mondták „...és még én is szoktam magamra imádkozni és érzem, hogy jó...” – írja Bartók Jánosné 1974. február 21-én keltezett levelében.³

A folklórnak több ilyen időtálló szüzséje van, amely századokon, sőt ezredéken ível át, pl. a keresés-motívum. Mária megtudván fia elfogatását, keresésére indul. Ennek az archetípus jellegű/értékű toposznak keresztény alapja egy 5. századi apokrif írás, Nikodemus evangéliuma, amely részletezi a fiát kereső anya keserves útját. Ez az epizód végigkísérte az egész középkor szent irodalmát, értelemszerűen a magyarét is, amint erről kódexeink és nem utolsósorban archaikus népi imádságaink is tanúsodnak. A keresés-motívum nyomvonala végighalad az antik: görög-latin mitológián és meg sem áll a nagy folyami kultúrák anyaistennői Istar és Izis alakjáig. (Hasonlóan távoli időkre mutat az építőáldozat gyakorlata, amelynek emléke a balkáni népek epikus hagyományában föllelhető. Nálunk a Kőműves Kelemenné ballada típuskörben él tovább.)

Az imádságok ősvallási elemei, kozmogóniai jegyei, képzetei előelőbukkannak a szóbeliség éltette szellemi örökségben. Nap, hold, csillagok, ég, föld, tenger, tengerben növény fa, égbe nyúló fa, égen menő madár, forgó kerekek/keresztek, rúd, ágas, piros kő, vagy akár a kozmikus történések után születő és azonnal regnáló Szűz Mária, a sokarcú-képességű Boldogasszony az élőszavas átadás révén jutott el napjainkig, nyomatékolva Erdélyi János nézetét a népi költés megtartó erejéről, forrásszeréről. Amióta műfajom tartalmi bősége, elegyes képei szellemi bűvárkodásra készítenek, egyre inkább látom e szövegállomány informatív és dokumentatív képes-

¹ Horváth 1921. 439–441.

² Erdélyi Zs. 1976. 122.; 1999. uo.

³ Erdélyi Zs. 1976. 123.; 1999. uo.

ségét: amiről tudósít minket, azt bizonyítja is. Sok mindenről tudósít, megerősítve Erdélyi János igazságát, számtalanszor juttatva eszembe szép gondolatait: „*Hol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbűvárok vizsgálódása, még nem esett ki egészen a vezérfonal kezünkől, még van egy szövetség, mely azontúl is világot vet az életre és az idő szellemére. Itt többé nem a történetírás szól, hanem maga a történetek komoly műsája; nem az adatok bizonyítanak, hanem az élet áll elő legsajátosb másvilágában, a költészetben, mely bűvös tükör gyanánt akkor is híven mutatja az életet, mikor már lejárta idejét. Így minden népnek előbb van költészete, mint históriája, vagy inkább a költészet minden história, mely hagyományok, énekek és dalokban száll firól fira, időről időre, mint szent örökség...*”⁴

Az élő szó közvetítette szövegek a századok menetében néha-néha írásos rögzítést is nyerhetnek. Ezzel már a betűkultúra részeivé, a történeti folklór értékeivé válnak. A nemzedéki átadás folyamatában ezek az írott emlékek időbeli fogódzót jelentenek a kutatóknak, aki rendszerint a véletlen révén jut hozzájuk. Szerencsére az ilyen „véletlen”-ek (meggyőződésem, hogy nincsenek véletlenek, sorsszerűség van) többször adódnak az életünkben, amiképpen adódtak elődeinkében is. Klasszikus példája Gosztonyi János győri püspök esete a Szelestei ráolvasóval 1516-1518 körül, aki ezt falujában, Felsőszelesten, papi ember létére, netán döbbenetében, a mi örömkre lejegyezte.⁵ Ő írásban rögzítette azt, amit a nép az agyában, különben nem gyűjthettem volna fel késői variánsát 1970-ben egy mernyei asszonytól a kaposvári vonaton.⁶ Bornemisza Péter bájoló imádságairól sem tudnánk, ha a maczédi lelkipásztor, Lethenyi Pál, nem írta volna le egyik ördögös híve, Tardoskeddi Szerencse Benedekné gyógyító imáit.⁷ Engem Tálasi István, Huszty Mihály, Jankovics József „véletlenjei” juttattak szöveg- és időtámhoz az archaikus népi imádságműfaj előéletének kutatása közben.⁸ Az ún. véletlenek mögött mindig a sors, az Úristen áll. – A „Zistenőszencségének”, ahogy moldvai magyarjaim egyike-másika mondja, úgy tetszett, hogy 1968. december 17-én találkozom Babos Jánosné Ruzics Rozália csodálatos agyú 98 éves öregasszonnyal a Somogy megyei Nagyberényben. Az életemben először hallott „Pénteki imá”-jával ő indított el az imaműfajhoz vezető úton.⁹ Rajta haladva kaptam közben a jelzett történeti értékű emlékeket. Ezek a többszáz éves szövegek sokat jelentettek nekem, mind a ráolvasók, mind az archaikus népi imádságok tartalmi elemeinek, stílusjegyeinek, funkcióváltozásainak századok mozgásában történő vizsgálatánál, mind pedig a háttérrel lelkiség fölfejtésénél. Az elemzések jól mutatják a mágikus és a misztikus képzetek kavardását, összeolvadását, szinkretizmusát. Sajátságos módon még a jelenben is láttatják, hogy eleink nem nagyon törődtek azzal, nem mérlegelték, hogy a szó mágikus, vagy misztikus erejébe vetett hitük révén nyerik el a természetfölötti lények segítségét és védelmét öregeiktől örökölt imádságaik elmondásával. Már Bornemisza bájolóiban is előfordulnak archaikus imamotívumok, képek. Néhány évtizeddel később Jankovics József kelevényről szóló

⁴ Erdélyi J. 1986. 45.

⁵ Horváth 1921. 204–205. Vö. Erdélyi Zs. 1976. 102., ill. 1999. uo.

⁶ Erdélyi Zs. 1976. 101.; 1999. uo.

⁷ Horváth 1921. 448–449.

⁸ Erdélyi Zs. 1976. 392–393., 404–405., 805–806.; 1999. uo. Vö. Huszty 1970., Jankovics 1990.

⁹ Erdélyi Zs. 1976. 269–271.; 1999. uo.

gyógyító szövege – teljes értékű passióepika – már jelzi a funkcióváltást. Összességében archaikus imádság is lehetne, ha a zárósorok nem árulnák el az imavégzés igazi célját. Nem mindennapi szerepcserére szolgált adalékokat egyik erdélyi kollégánk, Ráduly János, 1992-ben megjelent írásában, amelyben a Kis-Küküllő menti Kibédről közöl gyógyító imádságokat református adatközlőktől.¹⁰ A szövegek valójában archaikus imák. A záradékok mutatják itt is, hogy a népi használatban a mágia eszközei. Az idők folyamában akár filológiai értékű jelzőoszlopoknak is tekinthetjük a fent említett, alig háttérrelhető szövegeket, közöttük kiemelten a nyelvész Pais Dezső által nagyra értékelt 17. század végi kéziratost, a Memorialist. Erről legalább tudjuk, hogy Tálasi István Kunszentmiklóson kapta Baky Lajos postamestertől, aki családi levelesládájában őrizte sok más régi írással együtt. A többi emlékről is vannak szórványadatok, de csak ritkán derül ki, hogy hol, mikor, kik voltak elmondói, lejegyzői. Hasonló kérdéseket vethet föl legújabb szerzeményem, egy feltehetően 17-18. századi kézírásos ima, amely sok örömet, de nagy gondot is okozott. Múltja faggatására készített a szövegemlék értéke, ritkasága, szakmai jelentősége.

Egy január végi napon, 2009-ben, beállított hozzám baráti köröm pozsonyi származású fiatal tagja, a germanista Földes Zsuzsanna. Négy kézírásos szöveg másolatát hozta el nekem. Kettő közülük magyar nyelvű volt, azonos kézírással: egy archaikus népi imádság és egy rövid ráolvasó. A másik kettő latin, illetve szlovák nyelvű orvosi javallat, ha úgy tetszik, recept. Leírójuk nem azonos. Mindezeket az ifjú kutató a piaristák központi könyvtárában tett szakmai látogatása során kapta a könyvtár egyik munkatársától, Klinda Máriától. Ő kuriózumként az egyik régi könyvben talált kézíratos szövegeket mutatott meg neki, feltételezve műfaji hovatartozásukat. Földes Zsuzsanna édesanyja, Földes Piroska révén szoros kapcsolatban állt a népi imádságműfajjal, s megerősítette Klinda Mária feltevését, aki aztán elküldte nekem a beírásokról készített másolatokat. A kérdéses könyv 1585-ben jelent meg Frankfurtban. Fedőlapján nemcsak a könyvészeti adatok olvashatóak, hanem tulajdonosi nevek, bejegyzések, évszámok is. Az egyszerűség kedvéért mellékelem Klinda Mária szakszerű könyvleírását, amiért neki ezúton is köszönetet mondok. 2009. február 21-én kelt levelének érdemi részét közlöm.

„A két népi imádság, melyekről Földes Zsuzsa egyetemi hallgatóval küldtem másolatot, a piaristák központi könyvtárában őrzött C/4/13 jelzetű kötet első előzéklapján van bejegyezve. A könyv leírása:

(SIGONIO, Carlo) Sigonius, Carolus: De republica Hebraeorum libri VII, ad Gregorium XIII. pontificem maximum. Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, MDLXXXV 1585. 393, (23) pp. – 8 16,5 cm.

A példány egykori tulajdonosai a címlap bejegyzései szerint:

Sigismundi Azari. / An. 1651. 3. Advent. Nim.? (tintával törölve)

Ex Lib. / P. Gabr. Szentmiklós. / A(nn)o 1700 Inscriptus.

Bibliothecae Ketskemeth(iensis) (Scholarum Piarum) 1752.

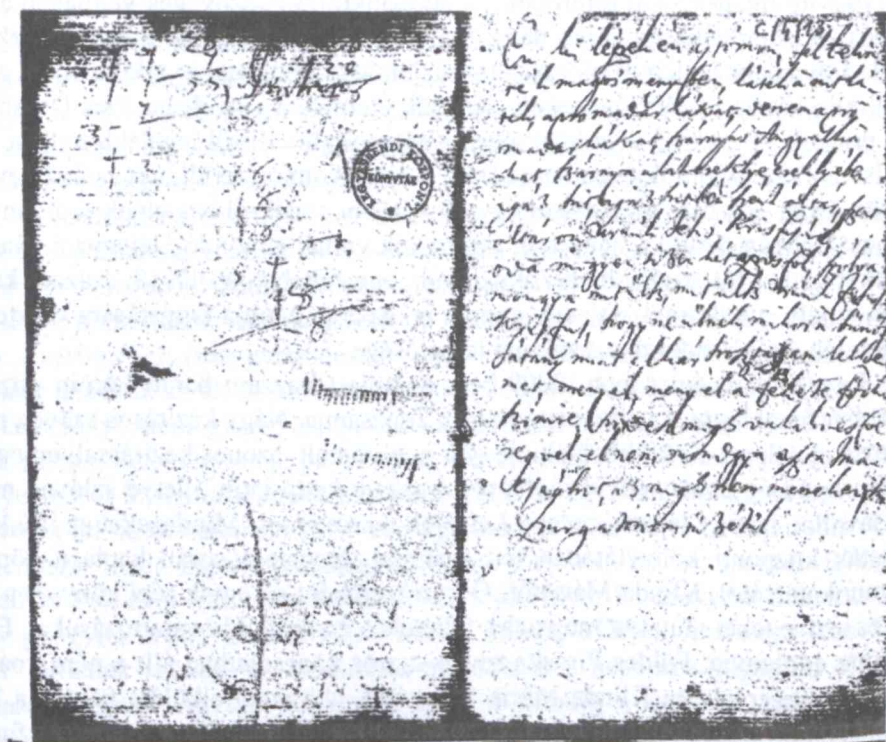
A fentieken kívül egy törölt, olvashatatlanul kivakart, talán 17. sz.-i bejegyzés nyoma is látható a címlap közepén. A kézírások nem azonosíthatók az imádságok lejegyzőjével.

Az „Én ki lépék én ajtómon” kezdetű imádság a címlap elé kötött előzék (szennylevél) rektó oldalán áll, míg a verzón – szemben a címlappal – a „Jöi el jöi el Szent Lázár” kezdetű ráolvasás, (alatta régi raktári jelzetek).

¹⁰ Erdélyi Zs. 1976. 859–862.; 1999. uo. Vö. Ráduly 1992.

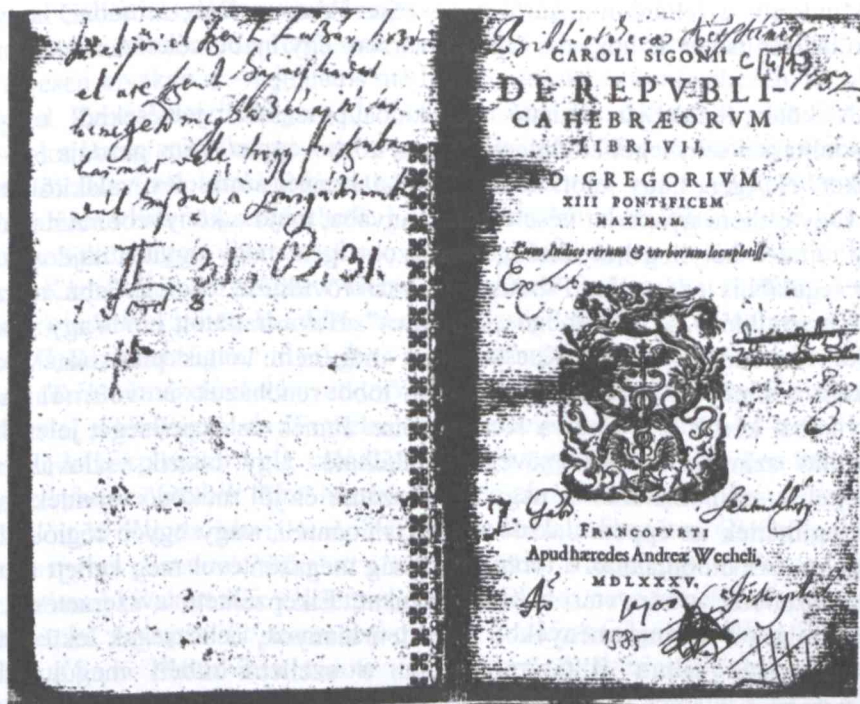
A kötet végére kötött két szennylevélen más 17/18. sz.-i (?) kéz latin („Balnea corporibus...”) és szlovák (cseh?) jegyzete, utóbbi orvosi recept, Földes Zsuzsa foglalkozik vele (és közvetítésével egy tanárnő – Sárdi M. ? – a Régi magyar tanszékéről.”

A két magyar nyelvű imádság kéziratos képe és leírt szövege:

Én ki lépek én ajtómon,
 feltekinték magos' menyben,
 láték a' mit láték,
 apró madarkákat,
 de nem apró madarkákat,
 szárnyas' Angyalkákat,
 szárnya alat ereklye,
 ereklyében igaz hit,
 igaz hitben szent óltár,
 szent óltáron Urünk Jesus Kristus ül,
 odā megyen tizenkét apostol,
 szólva mongya
 mit ülsz, mit ülsz Urünk Jésus Kristus,
 hogy ne ülnék mikor a' bűnös sátány miat elkárhosztattam lelkemet,
 meny el, meny el a' fekete föld(ne)k színire
 hir(d)esd megh
 valaki estve regvel el nem mondgya aszt* a Imácsághot,
 az megh nem menekedjk purgatóriom tüzétül

* A népi gyakorlatban – nagyon logikusan – mindig a közelre mutató *ezt* szó van és nem a távolra mutató *azt* szó.

Jöi el jöi el Szent Lázár,
 hozd el a te szent hájacskádat
 kenegesd meg az én ajtó sarkaimat véle,
 hogy ki szabadúlhassak a' purgatóriumból¹¹

A két szöveget rendezett leírásban hozom, azaz az eredetitől eltérően nem írok egybe szavakat és nem választok szét szavakon belül szótagokat. Különböztet mindent pontosan adok vissza, még az ékezetek következtlen használatát is: Jesus/Jésus, purgatórium/purgatóriumból. A szövégi „s” betű mellé a leíró hol tesz aposztrófot, hol nem: s'/s; egy-egy magánhangzó fölött meg fekvő ékezetet használ: a, o. Nem tudom, hogy ezzel a palóc nyelvjárás nyílt és zárt betűit, hangzását akarja érzékeltetni? Szinte biztosra vehető, hogy a szövegek a vegyes etnikumú Felvidékről származnak, különben nem szerepelne köztük szlovák nyelvű állatgyógyászati recept.

Ez az értékes szövegemlék számtalan kérdést vet fel. A válaszadás elsősorban a folklorista feladata, de más tudományágak is érintettek. Az ő képviselőit is érdekelné, hogy ezt az imádságot ki, mikor, hol írta-írhatta be Carolus Sigonius könyvébe. Mi/ki lehetett a forrása: családi örökségnek tekinthető, vagy hallomásból szerzettnek? Ez a feltehetően Felvidékről való imádság hogyan kerülhetett le az Alföldre, Kecskemétre? Ki révén, milyen körülmények között? Kevés támpontom volt ennyi kérdőjel föloldására, mégis nekiláttam, hogy a történeti folklór ezen jeles

¹¹ A hazai folklórban eddig ismeretlen „ráolvasó” különös módon keveri a mágikus és a misztikus elemeket. Szentnek kéri a segítségét, de ehhez ősi babonás eljárást ajánl neki. A szöveg jellegén elgondolkodva kértem ki Pócs Éva véleményét, aki a mágikus ima elnevezést ajánlotta a számára is unikális szövegnek és elkérte készülő kötetébe.

darabjának nyomába szegődjek s ha nem is mindegyikre, egynémely kérdésre választ adjak. Minderről a feltáró munkáról a következőkben szólok, remélve, hogy ez a közlés külső segítséget is hozhat s talán jó sorsom egy újabb véletlennel örvendeztet meg.

A kötet fedőlapján látható tulajdonosi/possessori jelzésekből még írásösszehasonlítással sem lehet eldönteni, hogy a könyv éppen soros gazdája írta-e be a szövegeket? Ha igen, hogy jutott hozzájuk? Valahonnét átmásolta, valakitől hallotta, tanulta, vagy otthoni gyakorlat vésette be az agyába, majd a könyvébe? Az sem derül ki, hogy mindez helyileg hol történt, az viszont igen, hogy egyik tulajdonosa papi személy, legalábbis a név előtti P-betű a pater szó rövidítése lehet. P.Gabr., azaz Pater Gábor Szentmiklósy, aki 1700-ban „inscriptus”. Hova íratattott be? Vagy pusztán a könyvről van szó? 1700-ban Kecskeméten még nem voltak piaristák, viszont a Felvidéken a királyi Magyarországon már több rendházuk is volt. Talán ezek valamelyikéből került le a jó atya Kecskemétre. Ennek valószínűségét jelzi, hogy a latin mellett szlovák nyelvű szöveg is található. Úgy tetszik, szlovák etnikai környezettel is számolhatunk. A nagyobb létszámú és jól működő felvidéki piarista házak kisegíthették az éppen alakuló alföldi, dunántúli, vagy egyéb régióbéli rendi közösségeket. Az utóbbiaknak a török hódoltság megszűntével meg kellett szervezni emberi és szellemi – könyvtári – állományukat. Elképzelhető a szerzetesek igény szerinti áramlása a társintézményekbe a kezdeti hiányok, nehézségek leküzdésére, a letaglózott ország talpra állítására. Ebben a szellemi-hitbéli megújulásban a piaristáknak igen jelentős szerep jutott, amelyet rendjük feladatának, célkitűzésének megfelelően, teljes elhivatottsággal vállaltak.

Az 1621-ben Rómában hivatalosan is renddé nyilvánított klerikus tanító- és szerzetesrend az Ordo Piarum Scholarum, Kegyes Iskolák Rendje, szervezeti keretben már előzőleg is foglalkozott tanító-nevelő munkával. Jelmondatuknak megfelelően: *ad maius incrementum pietatis*, a jámborság fokozottabb növelésére törekedtek. Első ingyenes fiúiskolájukat – népiskolát – a spanyol eredetű Kalazanci Szent József nyitotta meg 1597-ben Róma trasteverei negyedében, mégpedig a Szegény Gyermekek Ingyenes Iskoláját, Európában elsőként. A kegyes atyák aztán Itáliában és a Habsburgok uralta területeken alapítottak egyre magasabb kategóriájú iskolákat, internátusokat. Nálunk először az akkor még Lengyelországhoz tartozó Podolinban telepedtek le 1642-ben és kezdték el működésüket. Majd aztán Privigyén 1666-ban, Murányban 1667-ben, Breznóbányán 1675-ben, Szentgyörgyön 1685-ben, Nyitrán 1701-ben alapítottak rendházat, iskolát. A török hódoltság után a magához térő országban számtalan helyen nyitották meg intézményeiket. Elsőnek Veszprémben 1711-ben, majd egyidejűleg Vácott és Kecskeméten 1714-ben, Pesten pedig 1717-ben. A mi vizsgálódásunk szempontjából érintett helyen, Kecskeméten a kegyes atyáknak tehát 1714-től van rendházuk, iskolájuk és könyvtáruk, amely könyvünk fedőlapjának tanúsága szerint 1752-ben regisztrálta a szóban forgó szövegeket is tartalmazó 1585-ös kiadványt. Páter Gábor tulajdonosi bejegyzése 1700-ból való, amikor még Kecskeméten nem voltak piaristák. Viszont ha már páter a bejegyző, akkor rendháznak is kellett tartozni hozzá. De melyiknek? Mely közösségből kerülhetett Kecskemétre, ahol könyvét 52 évvel később listázta a könyvtár? Egyáltalán, élt-e még akkor, vagy valamelyik rendtársa-paptársa adta be az

állományba? Bizony csak a feltételezések szintjén maradunk, egyazon fedőlapon látva páter Gábriel és a könyvtár possessori jegyét.

Van azonban ezen a fedőlapon még két név és egy dátum. A két név közül az egyik teljesen kivakarva – sajnálatos módon –, a másik viszont nehezen, de olvasható Sigismund Azari: Azari Zsigmond, 1651, ádvent. Kezdetben e jeles férfiú utáni nyomozásom nem sok sikerrel járt. A neve után ítélve lehetne örmény, román, török származású. Nevével lexikonokban nem találkoztam. Y-nal írt változatával igen a későbbi időkben, bár alig eldönthető, hogy ugyanarról a családról van-e szó. Aszárý Ákos nemzetközileg is elismert, híres állatgyógyász, egyetemi tanár volt. 1850-ben született Kárpátalján a történeti Bereg megyében a Verecke melletti Verebesen (Verbiász), jobbára görög-katolikus ruszin községben. Ennél tovább nem jutottam. Klinda Mária viszont igen, mivel őt is izgatta könyvük talánya és minden lehetséges lexikont, forrást átnézett és a következőket találta: Azari Zsigmond református lelkész a hollandiai Groningen és Franeker egyetemein tanult 1653-54-ben. 1655-ben Szatmáron lelkész, rektor volt, valószínűleg még ugyanabban az évben halt meg. Két teológiai vitairata maradt fönt hosszú barokk címmel: *Disputatio...teologica de...* Ennyit ásott ki Klinda Mária a múlt rétegei elfedte reformátor életéből, aki a jelek szerint nagyon fiatalon halhatott meg. Klinda Mária úgy véli, a fedőlapon olvashatatlanul kivakart név lehetett az első tulajdonos neve, amelyet Azari Zsigmond tüntethetett el, zavarván őt possessori mivoltában-biztonságában. Páter Szentmiklósy Gáborról Klinda Mária sem tudott meg többet. A kezdetekig visszamenő rendi listában neve nem szerepel. (Vagy más rendhez tartozott volna?) A fiatal történész-levéltáros, Mihalik Béla Vilmos a közelmúltban juttatott néhány adathoz. Ezek szerint 1706-ban Ózdon, 1710-es, 1720-as évek fordulóján Csongrádon, 1726-32 között Turán volt Szentmiklósi Gábor nevű plébános. Kérdéses, hogy a névazonosság egyazon személyt jelöl-e. Klinda Mária a könyv további sorsáról még azt derítette ki, hogy a mű Kecskemétről 1953-1954-ben került a pesti Központi Könyvtárba, amikor is – nyilván a jól ismert politikai történések miatt – Weiner Ferenc piarista könyvtáros-levéltáros atya a vidéki rendi könyvtárakból összeszedte-kiemelte az ún. antikvákat, a 16., 17. századi nagyértékű kiadványokat. Hasonló jellegű begyűjtés – állítólag – a húszas években is folyt, összefüggésben Trianon tragédiájával. A viszonylag csekély adatok miatt a szöveg eredetére vonatkozó történeti vizsgálódásokat mikrofilológiai szinten a tartalmi elemek összehasonlításával folytattam. Ismerve az imádságműfaj motívikai állományát, a különböző típusok térbeli szóródását, tájbeli jellemzőit és fonetikai sajátosságait, reméltem, hogy az eredetkérdésben ily módszerrel előbbre jutok. Átnéztem a saját és a kollégáim kiadványait és a föllelhető összefüggéseket, azonosságokat kerestem. Menetközben adtam neki – jobb híján – az antikva-imádság, leegyszerűsítve az antikva nevet.

Az Azari Zsigmond könyvében bejegyzett szöveg az archaikus népi imádságműfaj azon csoportjába tartozik, amely látomásképpel indul és a középkori vízió-irodalom emlékét, élményét idézi, egyszersmind a műfaj legrégebbi rétegéig visz le minket. Az imaszövegek e különös képi világával hosszan foglalkoztam egy nagyobb lélegzetű tanulmányomban.¹² Úgy véltem, hogy valamiféle genetikai-lélektani kapcsolatba hozható a világi népi költés egyik sajátos jegyével, a természeti

¹² Erdélyi Zs. 1998.

kezdőképpel, amely a gondolatpárhuzam/parallelizmus stiláris alakzata, szimbolikus jelentőségű alkotó része. A természeti kezdőképet összevettem a szakrális líra megfelelőjével, a látomás-képpel és úgy találtam, hogy az imaindító égi képek, föl villanó misztikus látványok spirituális trambulinként hatnak. Előkészítik a lélekben végbemenő folyamatot, a mennybélielkel való találkozást. A szövegek „szent szó, szent beszéd” sorai áthangolják az embert a transzcendens élményre s föllendítik lelkét az isteni szférába, hogy meglássa az Istent s nyomába léphessen. Maga a szöveg mondja: „...mennybe lépék, Istent láték...”, vagy „...belelépék Isten nyomába...”. Miután az imádságok látomásképei egy-egy ember belső élményei, érthető az alanyi, elsőszemélyű megfogalmazás, rendszerint az „én”-nel való indítás: „Én kilépék én ajtómon, / feltekinték magos' menyben, / láték amit láték, / apró madarkákat...”. Az imádságokban a látomásképek nincsenek mindig indító helyzetben. Gyakran előzheti meg őket egy defenzív értékű, középkori eredetű motívum, mint pl. a Memorialisban is meglévő gonosz elleni formula. Hasonlót találunk a Szent Brigitta első imádságában is.¹³ Ugyancsak a középkor szellemisége üt át a Memorialis misztikum-fokozó kettős látomásában, amelyre a sok-sok ezer imádságszövegben alig van példa. Az imádkozó látja az égben a gyászjegyű Máriát, a mater dolorosa-t, aki viszont fia halálát látja és éli végig, mintegy részt vesz a megváltás folyamatában. A látomásképek gyakran szakrális tartalmakat hordozó jelképek is. A műfaj-címadó híres moldvai imádság Diószénről a „Hegyet hágék, lőtőt lépék...” az Eucharisziát jeleníti meg.¹⁴ A másik, ugyancsak Moldvából, Lészpedről származó ima-ének („Fölszántotám cintorom elejit...”) lírai szépségű jelképsorral vezet be az égi látomás fiát altató Mária alakját, aki meg az önként vállalt krisztusi halál indítékát, az emberek iránti szeretetet közvetíti nekünk.¹⁵

Az imádságok látomásos indítóképei sorában kiemelkedő helyet foglal el az égen menő madár képe, amely nem is madár, hanem szárnyas angyal. A madármotívum ősvallási nyomokat, animisztikus-sámánisztikus képzeteket éppen úgy kelt, mint ahogy föl villant biblikus és apokrif hagyományokat. Ez a madár-kép önmagában is jól példázza a népi vallásosság szinkretikus jellegét az ún. pogány és keresztény tartalmak összemosódását. Szövegeinkben kétféle madár-motívum van. Az egyik főleg Moldvában és Csíkban fordul elő, szövegében és jelképiségében a fájdalmas anyához köthető: „...Piros hajnal hasada, / Égi madár reppene, / Oh, tekintsétek Máriát, / Mint sirassa szent fiát...”.¹⁶ A másik madár-kép, amely tárgyalt imádságunkban jelenik meg, viszont annál ritkább csíkban és Moldvában; Bukovina egykori magyarjai között sem volt ismert. Minderről kollégáim gyűjtései tanúskodnak. Ki járta volna be Moldvát jobban, mint Kallós Zoltán, Tánczos Vilmos és Harangozó Imre.¹⁷ Kallós egy madár-képet talált, amit aztán Tánczos Vilmos közölt.¹⁸ Daczó Árpádnak¹⁹ is egyetlen madaras imával kellett beérnie a nagyon zárt

¹³ Erdélyi Zs. 1976. 392.; 1999. uo.

¹⁴ Erdélyi Zs. 1976. 353–354.; 1999. uo.

¹⁵ Erdélyi Zs. 1976. 696–697.; 1999. uo.

¹⁶ Erdélyi Zs. 1976. 552.; 1999. uo.

¹⁷ Harangozó 1998. 109.

¹⁸ Tánczos 1999. 65.

¹⁹ Daczó 2003. 43–44.

gyimesi Magyarcsügésen. Takács Györgynek²⁰ Alcsíkról sikerült két szöveggel gazdagítani ezt a motívumkört. Ki tudja, hogy az égen menő madár-kép miért nem került be a keleti magyarság hagyományába? Ez az égi vándor miért nem tudott elrepülni Erdélyig, hogy az ottani nép vallásos képzeletét szárnyaltassa, mint ahogy megtette a Zoborvidéken, Palócföldön, vagy a Dunántúl déli-délnyugati részein? Erre kiegészítő adatként hozhatnám még fel Fettich Nándor²¹ vagy Harangozó Imre²² imádságait. Ez a sokképzetű, jelképértékű ősi madár-jegy láncolatos lírai képsorokban tűnik fel, amely sorok variálódó elemei – mint ebben a műfajban annyiszor – ismét fölvetik a lehetséges ős/előképszöveg létét és az imádságoknak a hosszú gyakorlat okozta roncsolódását, széttöredezetttségét. Ez a motívum bizonyos sűrűsödési pontjai ellenére mégsem régióspecifikus, mert elő-előfordul máshol is, ha nem is olyan ritkán mint Erdélyben és Moldvában, de azért meg-megmutatja magát a síkságon is. Polner Zoltán²³ és Besenczi Sándor²⁴ Csongrád, illetve Kalocsa környékén, Silling István²⁵ meg a Vajdaságban találkozott vele szórványosan és a tájra jellemző szöveghagyománytól eltérően. Mintha ez a tény történeti mozgásokra és a szellemi javak áramlására utalna. Köztudott, hogy a török megszállás után az Alföld elnéptelenedett területeire a Felvidékről telepítettek le magyarokat: palócokat, Nyitra megyeieket egyaránt. Az ő helyükre viszont szlovákok („tótok”) ereszkedtek le a hegyekből, megbontva az egykor összefüggő magyar etnikumot. E folyamatnak sajnálatos eredményeként jött létre a Nyitra vidéki magyar nyelvsziget, amely ma még tartja magát, de kérdés, meddig tud ellenállni a szlovák beolvasztó politika nyomásának. Ez a sokirányú belső migráció magyarázza meg bizonyos imádságmotívumok északról délre vándorlását s a meglepő egyezéseket például a palóc és a kiskunsági hagyomány anyagában.

A madár-motívum teljesebb láttatása kedvéért megadom a Hegyet hágék, lőtöt lépék-kötetek azon szövegeinek számát, amelyek madár-képeket tartalmaznak. Az 1999-es pozsonyi ún. nagy He-Há-t veszem alapul, amely 321 imádságot tartalmaz. Az 1976-os és az 1978-as Magvető kiadásban 251 szöveg van, értelemszerűen néhány szövegre nem lehet azokban rákeresni, mégpedig a pozsonyi kiadás 268., 270., 271., 279. és a 295. számú imáira. A madármotívumos szövegek tehát: a 39., 40., 50., 54., 55., 56., 95., 96., 108., 118., 135., 136., 137., 138., 139. és a 147., 168. szám alatt található. Több esetben variánsaikkal együtt, amelyeket a főszoveget követő jegyzetekben közölök. A gyűjtéseimet tároló sok ezer oldal anyagát nem tudtam átnézni s így még sokkal több madár-képhez jutni, teljesebb mezőnyt láttatni.

A madár-motívum képsorai nem kötöttek, gyakran imádságonként változnak, ugyanakkor meglepő egyezéseket is mutatnak. A szövegek összehasonlításának éppen az eredet felfedésében, továbbá tájbeli és időbeli vonzatainak tisztázásában van jelentősége. Mindezek eléréséhez egy szövegen belüli meghatározó motívum révén juthatunk. Az ilyen vezető támpont- motívum a használatban nem, vagy alig torzult,

²⁰ Kéziratban: Takács György: *Angyalok csenditének*. 166–167.

²¹ Fettich 1971. 56–64.

²² Harangozó 2001. 216.

²³ Polner 2000. 148., 209., 211., 221., 224., 256–257.

²⁴ Besenczi 1988. 10.

²⁵ Silling 1992. 62., 64.; 1995. 10.; 2003. 347–348., 353–354.

feltehetően eredeti szövegrész lehet. A mi antikva-imánkban erre a szerepre legalkalmasabbak a „...szárnya alatt ereklye, / ereklyében igaz hit...” sorok lehetnek. Az átnézett gyűjteményekben az ereklye kifejezéssel szó szerinti egyezést csak egyszer találtam, azt is dunántúli adatközlőtől. Polner Zoltán gyűjtötte Szegeden 1982. július 31-én a Havi Boldogasszony-búcsúban egy nagykanizsai asszonytól, Szokor Józsefné Klamber Júliától, aki 1915-ben született. Ez a láncolatos imádság harmadik részegysége nem teljes, lekopott madárképpel kezdődik: „*Ez sem madár, / szárnyas angyal. / Szent oltáron, igaz hit, / igaz hitbe ereklye / ereklyébe boldog Anya...*”.²⁶ A dunántúli hagyományban fennmaradt ima örzi az ereklye szót. Ilyen betű szerinti egyezést máshol eddig nem találtam, de némi eltéréssel előfordult Zalatárnokon egy imafüzérben, szintén csonkán: „...*De madár, de nem madár, / Szárnyas angyal, / Szárnya alatt szent oltár, / Szent oltárban eregnye, eregnye. / Boldogasszon kitekintett nagy ablakján...*”.²⁷ Az eregnye szó hangzó eltérése tapasztalat szerint a kiskorú elsajátítás félrehallásával magyarázható. Számtalan ilyen félrehallással találkoztunk az „e” hangzó uralta szóban: „...*szárnya alatt jelenje...szerencse...Benedek...venyicse...*”. Aligha valószínű, hogy ez utóbbi, sehol nem található szó, a szláv eredetű venyige – levágott szőlővessző – torzulataként került be egy csurgói imádságba. Ezeknek a szavaknak az értelmét maguk az adatközlők sem tudják. Faggatózó kérdéseimre a válasz rendszerint ez: „*Így tanultam, így tudom, így kell mondanom.*” Gyakran még hozzáteszik: „*Nincs mit csináljak.*”

Az antikva-imádság eredőhelyének kutatásában leginkább Agócs Jánosné Ludvig Júlia imádsága segített, amelyet a szlovákiai, egykor Gömör-megyei Détéren vettem föl 1973. november 23-án, hosszú felvidéki gyűjtő-kutató utam során. A Détérré elszármazott Agócs Jánosné a Heves megyei Istenmezején született 1888-ban. Könnyebb összehasonlítás miatt most egymás mellett közlöm az antikva-szöveg és a déteri imádság kezdő képsorát.

Én kilépék én ajtómon,
feltekinték magos' menyben,
láték a' mit láték,
apró madarkákat,
de nem apró madarkákat,
szárnyas' Angyalkákat.
szárnya alatt ereklye,
ereklyében igaz hit,
igaz hitben szent oltár,
szent oltáron Urünk Jesus' Kristus ül,
oda megyen tizenkét apostol,
szólva mongya...

(lásd a közölt szöveget!)

Ha kimegyek ajtóm elejbe,
Föltekintek magos mennybe(n)
Ott láti, amit láti,
Apró madarkákat.
Nem apró madarkákat,
Szárnyas angyalkákat.
Szárnya alatt szentegyház,
Szentegyházban ereplye,
Ereplyében igaz hit.
Aki ezt az imádságot
Estve regvel elmongya,
Velem lészen a mennyországban.

(2. felvételnél: paradicsomban)

Vizsgálva a két imádság kezdő képeit, azt látjuk, hogy azok majdnem azonosak. A déteri szöveg ugyan a többszáz éves gyakorlat során széttört, megrövidült. Elhagyta második részét, amelyben a képsor rendszerint Mária-hoz vagy Jézus-hoz ér el: a fájdalmak férfija – vir dolorum – vagy a fájdalmas anya – mater dolorosa – alakjához. Ezzel szemben megőrizte a láncolatos fogalmak menetét, azaz a „...*Szárnya*

²⁶ Polner 2000. 211.

²⁷ Erdélyi Zs. 1999. 994.

alatt szentegyház, / Szentegyházban ereplye, / Ereplyében igaz hit...” Teljesebben örízte meg, mert az antikvából hiányzik a szentegyház-láncszem. Eltérésnek számít az ereklye-ereplye szavak „k/p” hangzó váltása, de ennek semmi jelentősége nincs, s a fent említett szóbeli átadás kiskori elhallásának vehető. A két szöveg érintkezésének számomra egyik meggyőző jele az a nyelvtani hiba, amely mindkét imádságban ugyanúgy jelen van. Pontatlanul egyeztet a több birtokos egy birtok esetében: „...*Szárnyas angyalkákat, / Szárnya alatt ereklye...*”, „...*Szárnya alatt szentegyház...*”. Helyesen szárnyuk lenne. Az ilyen hiba-azonosság elgondolkodtató. Közvetlen kapcsolatot jelez a szövegek között, akár egykori elmondója, leírója, akár a kibocsátó közösség hagyománya, élő gyakorlata révén. Agócs Jánosné a gyűjtés idején 85 éves volt és az imádságot még Istenmezején, lány korában tanulta az akkor már nyolcvan éven felüli nagyanyjától. Heves és Gömör megye egykor határosak voltak és a két érintett község alig 25 km-re fekszik egymástól a Palócföld szívében. Agócs Jánosné szövegkiemelésében megmutatkoznak azok a nyelvjárási sajátosságok, amelyekkel a mi szövegünk leírója is él, legalábbis észleli őket és igyekszik hangzásukat visszaadni. A palóc illabiális „a” hangzót ékezzel látja el hol balra döntve, hol elfektetve. Ugyanígy jár el bizonyos szavakban az „e” hangzóval is. Mivel az ékezetet nem mindig húzza meg markánsan, nehezen lehet eldönteni, hogy valóban ott van-e a betű fölött, netán csak elhalványult, vagy egyáltalán nincsen. A szavakat néha egybe írja, néha meg szótagolja és amint fentebb jeleztem, az ékezetek alkalmazásában sem következetes.

*

S itt teszek most pontot az írás végére, jóllehet tudnám még folytatni a kérdések sorát. Adják magukat, de megválaszolásukra többirányú kutatómunkára volna még szükségem, amelyre más feladatok és korom miatt már nem vállalkozhatom. E munkát nem is annyira a folklór, hanem a vele érintkező tudományok területén kellene folytatni, mint pl. a művelődés-, a település-, a vallástörténet anyagában. Az a néhány adat, ami az antikva-ima révén rendelkezésemre állt, csak a feltételezések szintjéig juttatott el. Arra viszont elég volt, hogy megjelenítse előttem a 17-18. századi magyar történelem társadalmi mozgásait, hitbéli viszonyait s elődeink európai kötődéseit. Carolus Sigonius könyve a 16. század végéről Frankfurtból került a 18. század közepén egy alföldi piarista könyvtárba – ki tudja milyen úton? – s onnét a 21. század elején egy budapesti kutató látókörébe, az enyémbé.

A sors ajándékának is tekinthetném a benne rejtőző kéziratos szövegeket. A két nem akármilyen értékű nyelvi emlék nagy örömet jelenthetne bármely folkloristának, aki a szóbeli hagyomány előzményeit, előéletét vizsgálja. Többek között az írásbeli kultúrával való kapcsolatát igyekszik fölfedni, a folklorizációs folyamat menetét követni s ebben esetleges kötődési pontokat találni. Merész vágyként pedig az annyira óhajtott, sokat emlegetett irodalmi előképekre, összövegekre bukkanni. Amint már írásomban is érintettem, mi folkloristák, akik különböző műfajok gazdái vagyunk, nem tudjuk kiverni fejünkől az összövegek kérdését. Sokszor véljük úgy, nem érdemes annyit töprengeni rajtuk. Ha lettek volna, intenzív kutatásaink nyomán biztos előkerültek volna. Legalábbis a többféle alapszöveg közül egyik-másik megmutatta volna magát (l. Merseburgi ráolvasó!). Az archaikus népi imádságok különböző szövegtípusai írott eredetet, múltbéli előképeket tételeznek fel, amelyek egykoron valami módon bekerültek a köznépi gyakorlatba, majd lehúzódtak a népi haszná-

lat őrle malmába. A műfaj hatalmas szövegállományában, a különböző motívumok, képek, sorok összekavart halmazában jól elkülöníthető szövegtestek körvonalai bontakoznak ki. Olyan nekem ez az egész szóhalmaz, mintha sok ékes gyöngysort vágtak volna szét, jól összekeverték volna szemeit, s most mi, annyi száz év után, szeretnénk azokat újra egykori rendjükbe fölfűzni. Ehhez kell az egymáshoz illőeket kiszedegetni, összerakosgatni. A válogatásnál szerepet játszhatnak a régi gyöngysor csatjai, esetünkben az állandósult záróformulák és a megkövesedett kezdőképek. Ez utóbbiakhoz kapcsolódtak elődeink a kéznél lévő szövegdarabokat, barkácsoltak össze a hitük szerint „hasznos”, kegyelemhordozó, spirituális eszközöket, amiket bármikor „elővehetnek”, ha lelkük igényli. Gyakran igényli. Sorsuk hozadékaként sokszor kíváncznak égi utazásra, amelyhez éppen ezek a „mennybű’ szállott” imádságok a megfelelő hordozók. Kinyílik előttük a mennyek ajtaja és a lélek belefényesedhet az Úrszinelésébe.

Ezeket az imádságfunkcióba emelt, „szerkesztett” alkotásokat a nép, magát a kontamináció fogalmát is találóan kifejezve, „összeszedett-összeszött-összekovácsolt-összeragasztott-ragadék-illenollan-összevissza...” stb.²⁸ jelzőkkel illette. Az égi eredetet tanúsító záradékok és a személyes hitélmény hatására gyakran a hivatalos egyházi imák elé helyezte őket.

Tehát amit mi most keresünk – a fenti hasonlatnál maradva –, az maguknak a gyöngyszemeknek egykori sora, azaz imádságaink különböző eredetű szövegeleminek kezdeti állapota. Azon állapota, amelyet a későbbi használat során a nép még nem koptatott el, nem „énekelt szét”, nem roncsolt össze. E folyamatot hozta közelünkbe egyik fügei – szlovákiai – asszonyom 1973. november 23-án. Magnóra vett szép imádságával kapcsolatban mondta, hogy néhányan még tudják, „...de...csak ugye – úgy szókat eltérítve”. Akármilyen úton-módon, el-eltérítgetve is jöttek létre ezek a szövegek, a nép spirituális eledelévelé váló imádságok, a hit ereje, az áhítat lendülete eljuttatta őket közelebbi és távolabbi vidékekre, netán szerte az országba, ahogy a gyűjtő is tapasztalja és ezért ered ez emlékek messze vezető nyomába.

Vannak bizonyos szövegek, amelyek szinte szerző után kiáltanak, mint például maga a *Hegyet hágék*, a *Memorialis*, a nagyberényi *Pénteki ima* középső, epikus része, az *En Uram, Teremtőm* és párja a *Sengitének menyországbo*.²⁹ E sorba kívánczik az általános szövegkorpusztól teljesen különváló gyergyószárhegyi hosszú ima, az „Asszonyunk, Szűz Mária elindula hosszú útra...” kezdettel, amelynek költői szépsége a ferences szellemi műhely munkáját, hatását idézi.³⁰

Ebben a sokszor már-már reménytelennek tűnő előkép-keresésben fénylő fáklyaként hat egy-egy ilyen régről érkező írott szöveg, mint az antikva-imádság, vagy a már kezdetben említett történeti, valójában irodalomtörténeti értékek, funkciójuk révén imádságok. Ezek az epico-lirico-dramatico jellegű költői művek legalább annyira mutatnak az őket megelőző időkre, mint ahogy az ő egykori jelenükkel nekünk mutatják be a minket megelőző időket, múltunkat. Azt a sokat faggatott múltat, amely elrejtje előlünk a népköltészet míves alkotásainak eredőhelyét, szerzőjét, megélt sorsát, s egyre inkább készlet minket a szellemi régészkedésre, a „nem adjuk fel” magatartásra.

²⁸ Erdélyi Zs. 1976. 33.; 1999. uo.

²⁹ Erdélyi Zs. 1976. 353-354., 391-392., 269-271., 686-687.; 1999. uo. és 1057-1058.

³⁰ Erdélyi Zs. 1999. 909-911.

IRODALOM

BESENCZI Sándor

1988 *Népi imádságok Kalocsa vidékéről.* Folklor és etnográfia 41. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen.

DACZÓ Árpád Lukács, P.

2003 *Hosszú utak megszomorodának... Archaikus népi imádságok, ráolvasók, szentes énekek Erdélyből és Moldvából.* (sajtó alá rend. TAKÁCS György) Magyar Napló, Budapest.

ERDÉLYI János

1986 Népköltészetéről, in: T. ERDÉLYI Ilona szerk. *Erdélyi János válogatott művei.* Magyar remekírók. Szépirodalmi, Budapest, 45–59.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Magvető, Budapest. (második kiadás: 1978)

1998 A látomásformulák szerepe az archaikus népi imádságokban, in: PÓCS Éva szerk. *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Tanulmányok a transzcendensről I. Balassi, Budapest, University Press, Pécs, 405–432.

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Kalligram, Pozsony.

FETTICH Nándor

1971 Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben. *Ethnographia* LXXXII. 44-69.

HARANGOZÓ Imre

1998 „*Krisztusz háze arangysz...*” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós.

2001 *Elmentem Szent Están templomába.* Kalandozások a népi hitvilágunk forrásainál I. Masszi Kiadó, Budapest.

HORVÁTH Cyrill

1921 *Középkori magyar verseink.* Régi magyar költők tára I. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest.

JANKOVICS József

1990 *Archaikus betegségelhárító imádságok.* Különlenyomat a Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. kötetéből. A Lymbus füzetei 13. Szeged.

POLNER Zoltán

2000 *Isten zsámolyánál. Népi vallásos költészet.* Bába és Társai Kiadó, Szeged.

RÁDULY János

1992 „Menj el gonosz sátán”. Kibédi ráolvasások, népi imák, legenda balladák. *Helikon* III. 4. sz., 4–5.

SILLING István

1992 *Boldogasszony ablakában. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

1995 *Kinján esék esete. Vajdasági archaikus népi imádságok.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

2003 *Vajdasági népi imák és nyelvezetük. Tanulmány.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

TÁNCZOS Vilmos

1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük.* Krónika könyvek. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.